

Selefilik: İslami Köktencilikğin Tarihi Temelleri

Mehmet Zeki İşcan, Kitap Yayınevi, 2014, s.309

Değerlendiren: Rumeysa Köktaş*

Selefilik meselesi, bugün radikal grupları, İslami hareketleri, Suudi Arabistan'ın siyasetini, kabaca söylenecek olursa siyasi ve toplumsal boyutlarıyla Ortadoğu'yu anlamak hususunda önemi inkâr edilemeyecek bir konudur. Bu önemin doğurduğu ihtiyaç ile Selefilikğin siyasi, tarihi ve dini boyutlarıyla alakalı birçok yayın yapılmıştır. Bu yayınlar genel olarak Selefilikğin tarihi, ilkeleri ve özelliklerini ele almakta iken ayrıca son zamanlarda güncel öneminden ötürü radikal gruplar ile Selefilik bağlantısı temelinde de yayınların yapılmakta olduğu görülmektedir. Selefilik meselesi ile ilgili yapılmış çalışmalar içerisinde yer alan fakat bu alandaki çalışmalardan önemli bir boyutuyla ayrılan kapsamlı bir çalışma da Atatürk Üniversitesi öğretim üyesi Mehmet Zeki İşcan tarafından yapılmıştır. İşcan'ın “Selefilik: İslami Köktencilikğin Tarihi Temelleri” başlıklı kitabını ayrı kılan en önemli özellik ise Selefilikğin tarihi ve özelliklerini anlatırken aslında daha çok Selefilikğin sosyolojisini yapmış olmasıdır.

*Arş.Gör.Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, rumeysakoktas@sakarya.edu.tr

Yazarın, kitapta iki temel iddiası vardır. Bunlardan ilkinde göre, mezhepleri salt teolojik boyutuyla ele almak, onları sahip oldukları görüş ve ilkelere indirgemek hatalı ve oldukça eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira yazarın tanımına göre mezhep, belli ölçüde anlam arayışı sürecidir, kutsala referansla anlamlı bir dünya inşa eden beşeri bir girişimdir.¹ Bu tanımı ile yazar mezheplerin teolojik boyutundan önce sosyal bir olgu olduğuna vurgu yapmış ve bu sebeple Weberyen bir “anlama” süreci ile tahlil edilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. İşcan’a göre bu anlama süreci de mezhebin kültürel ve sosyo-ekonomik bağlamı çerçevesinde zihniyetinin çözümlenmesiyle gerçekleşebilecektir.² Bu ilk iddiasına paralel olarak kültürel ve sosyo-ekonomik bağlamda Selefi zihniyetin ortaya çıkışını inceleyen yazar böylelikle kitaptaki ikinci iddiasını da ortaya koyar: Selefilik yalnızca dini kaygılar ile açıklanamaz, o daha çok İslam’ın genişlemesi ile çeşitlenen toplumsal yapı karşısında değişime direniş ve Arap düşünce-kültür disiplininin toplumda standardize edilme çabasıdır.³

İşcan, en temelde sözünü ettiğimiz iki iddiayı ortaya koyan kitabını uzunca bir giriş ile birlikte dört kısma ayırmıştır. Bu kısımlar “1- Ekolleşme Öncesi Dönem, 2- Ekolleşme Dönemi ve 3- Selefe İttiba Söylemi ve Ashabü’l Hadis’in Din Anlayışında Belli Başlı Esaslar” şeklinde adlandırılmıştır.

Giriş kısmında yazar öncelikle çalışmasında kullandığı yöntem üzerine açıklamalarda bulunur. “Anlama ve açıklama” yöntemini kullandığını belirten yazar bu yöntemin mezheplerin incelenmesinde sahip olduğu öneme dikkat çeker. Dini etkenin toplumsal hayatın pratik altyapılarıyla sürekli bir diyalektik ilişki içinde olduğunu belirten yazar, mezheplerin de değişik beşeri faaliyet, sorun ve tasavvurlara yaklaşım biçimlerinin dine tesirinden meydana gelen oluşumlar olduğunu söyler⁴. İşcan böylelikle kendi araştırma konusu olan Selefi zihniyeti incelerken de sosyolojik bakışın nedenli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Yazar yöntem üzerine açıklamalar yaptıktan sonra kitabında genel olarak kullanacağı kavramlar üzerinde durur. Selefilğin, “inancı tarihin bir önceki döneminde sahip olduğu

1 Mehmet Zeki İşcan, Selefilik: İslami Köktencilğin Tarihi Temelleri, Kitap Yayınevi, 5. Baskı, 2014, s. 13.

2 a.g.e, s. 14.

3 a.g.e, s. 52.

4 a.g.e, s. 15.

kültürel yapı ile özdeşleştiren ve böylece çok kuvvetli bir sosyal disiplin yaratabilme endişesi taşıyan bir zihniyetten doğduğunu”⁵ söyleyen yazar, bu zihniyetin ilk görünümleri için, “Ehlü’s-Sünne, Ehlü’l-Eser, Ehlü’l-Hadis ve Ashabu’l-Hadis” kavramlarının kullanıldığını söyler ve bu kavramlar hakkında bilgi verir.

“Ekolleşme Öncesi Dönem” başlıklı ilk bölümde İşcan, Selefi zihniyet eğilimini ortaya çıkaran koşullar üzerinde durmuştur. Yazara göre Selefi zihniyeti doğuran en temel sebep, İslam topraklarının genişlemesi ile birlikte İslam’ın farklı yorum ve uygulamalarının ortaya çıkmasını önlemek ve toplumu istikrar ile belli disiplinler çerçevesinde stabil tutma kaygısıdır.⁶ Bu sebeple bu zihniyetin öncüleri, İslam’ın ilk olarak Arap toplumlarına indiği gerekçesini öne sürerek çeşitlilik kazanan toplumsal yapının da Arap düşüncesine göre disipline edilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Yerel kültürü muhafaza etme, bildik dünyayı koruma kaygılarının doğurduğu bu düşünce sahabeye özellikle halifelere tabi olmanın gerekliliğinin üzerinde din gibi durulmasına ve hadislerin Kur’an’ın da önüne geçirilmesine sebep olmuştur.⁷ Yazar ayrıca sünneti, “Kur’an’ı belli bir kültürün çerçevelemesi ve hegemonya altına almasıdır” şeklinde tanımlamış ve sünnetin Kur’an’ın önüne geçirilmesini de Kur’an’ı değişik kültürel ve toplumsal yapılar tarafından farklı okuma biçimlerine müsait olan evrensel mesajından koparmak olarak ifade etmiştir.⁸ Böylelikle Selefi zihniyeti İslam’a da oldukça zarar veren bir düşünce sistemi olarak ifade etmiştir.

Yazar, “Ekolleşme Dönemi” başlığıyla ikinci bölümde, Selefi zihniyetin sistemli bir ekol haline gelme sürecini anlatmıştır. Yazara göre Selefi düşüncenin yaygınlık kazandığı dönem her ne kadar 3. yüzyıla tekabül ediyorsa da bu düşüncüyü 2. yüzyıldan başlatmak gerekmektedir. Zira Ashabu’l-Hadis’in ilk kez 2. yüzyılda görülmeye başladığı hatta bu dönemde Ebu Hanife’nin de Ashabu’l-Hadis’e yönelik eleştirilerinin olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Selefi zihniyetin ilk temsilcileri olan Ashabu’l-Hadis’in İslam’ın yayılmasına paralel olarak 2. yüzyılda ortaya çıktığını ve 3.

5 a.g.e, s. 17.

6 a.g.e, s. 59.

7 a.g.e, s. 66, 72.

8 a.g.e, s. 66, 77.

yüzyıl ile olgunluk dönemine eriştiğini söylemek doğru olacaktır.⁹ Yazar, Selefi düşüncenin 3. yüzyılda yaygınlık kazanmasının iki sebebi olduğunu belirtir. İlk sebep Abbasîlerin Emeviler gibi aşiret devleti olmaması ve özellikle Halife Memun'un geniş vizyonlu bir lider olmasıdır. Memun, İslam topraklarının genişlemesi ile ortaya çıkan yeni durumda hadise sarılmanın bir çözüm olmayacağını görmüş ve yeni düşünce akımlarının İslam topraklarına girmesine izin vermiş hatta bu durumu desteklemiştir. İkinci sebep ise şehirleşmenin getirdiği toplumsal değişimdir. Memun döneminde Bağdat önemli bir ticaret, endüstri ve aydınlar merkezi haline gelmiş ve bu bölgeye ulaşım imkânları arttırılmıştır. Böylelikle şehir zenginleşmiş, imkânlar ve yaşam standartları artmış bu durum da toplumsal hayatın değişmesine sebep olmuştur.¹⁰ Bu iki durum İslam düşüncesine yeni düşünce sistemlerinin girmesi ve İslami yaşamın, geleneklerin de değişmesine sebep olmuştur, yani Hadis taraftarlarının asıl yaşanması gerektiğini savdukları "saf İslam" bozulmaya uğramıştır. Bu sebeple Memun döneminde Ashabu'l-Hadis çok daha da tepkisel ve katı bir hal almıştır.

Memun'un politikaları ondan sonra gelen Mutasım ve Vasık dönemlerinde de devam ettirilmiş, siyasi odakta Ashabu'l-Hadis karşısında yer alan Ebu Hanife'nin düşünce sistemi korunmuştur. Fakat Vasık'tan sonra gelen Mütevekkil dönemi ile tam bir paradigma değişimi yaşanmış, yazarın deyişiyle yine bir Emevileşme dönemi başlamıştır.¹¹ Mütevekkil döneminde Ashab'ul-Hadis büyük bir güç elde etmiştir, bunun en büyük göstergesi de Ahmet bin Hanbel'in müşavir olarak atanmasıdır. Fakat siyasi odağa yerleşen Selefi zihniyet yazarın ifadesi ile "ilkel atacılığı" yüzünden Abbasi devletinin medeniyet bakımından gerilemesine sebep olmuştur.¹²

Üçüncü ve "Selefe İttiba Söylemi ve Ashabu'l-Hadis'in Din Anlayışında Belli Başlı Esaslar" başlığını taşıyan son bölümde ise Ashabu'l-Hadis'in temel dini ilkelerine yer verilmiştir. Bu ilkelere göre Allah'ın yüzü vardır ve O'nun gülmesi de mecaz değil gerçektir, Allah'ın gözü, kulağı vardır; elleri, parmakları ve ayağı vardır; Allah'ın konuşması vardır ve Kur'an'ı harf ve sesle konuşmuştur; Allah görülecektir; O her yerde değil göklerde-

9 a.g.e, s. 120.

10 a.g.e, s. 141-145.

11 a.g.e, s. 165.

12 a.g.e, s. 166.

dir; Allah arş ve kürs üzerindedir ve fiili olarak da oturma eyleminde bulunur.¹³ Bu görüşler Ashabu'l Hadis'in Allah'ı aşkın ve soyut olarak değil de tamamen somut bir şekilde tanımlamak gerektiğine yönelik düşüncenin bir sonucudur. Zira bu düşünce sonucunda Allah'ı tasvir eden her hadis olduğu gibi kabul edilmiş ve somut anlamda anlaşılmıştır. Ashabu'l-Hadis'in ayrıca akaid konusunda sahip oldukları iki temel ilke de amellerin imana dâhil edilmesi ve insanın inkâr edilmesidir. Bu inkâra göre insan hiçbir surette tek başına nesnelere hakkında hüküm veremez, ayrıca insanın amelleri de cenneti kazanmak yolunda bir şey ifade etmez, çünkü Allah her şeyden önce kimin cennete gidip gitmeyeceğine karar vermiştir.¹⁴

İşcan'ın kitabı “Selefi zihniyeti ortaya çıkaran toplumsal koşullar nelerdir ve nasıl bir toplumsal-siyasi süreçte bu düşünce bir ekol haline gelmiştir?” sorusuna oldukça kapsamlı bir cevap sunmaktadır. Kitabın teknik bir anlatıma hiç kaçmaması ve daima sosyolojik bağlamda bir “anlama-açıklama” yöntemine sadık kalması onu değerli kılmakta ve bu anlamda ufuk açıcı olmaktadır. Fakat bu yöntemde bir de eleştirilebilecek bir nokta bulunmaktadır ki bu da yazarın zaman zaman oryantalist dile kaymasıdır. Bu dil en bariz şekliyle, Araplar'ın zaten atacılık ve çöl kültürleri sebebiyle Selefi zihniyete eğilimli oldukları gibi indirgemeci ifadeler kullandığı kısımlarda görülmektedir. Bu oryantalist dilin ortaya çıkmasında da kaynakça olarak Bernard Lewis, Ignaz Goldziher, Hamilton Gibb, Montgomery Watt gibi önemli oryantalistlere atıfta bulunulmasının büyük payı olduğu görülmektedir.

Yazarın oryantalist isimlerden faydalanması ve kimi yerlerde oryantalist bir dile kaymasının dışında eleştirilecek ikinci bir husus da, yazar Selefi zihniyeti İslam'ın medeniyet olarak gelişmesine zarar vermesi sebebiyle eleştirirken İslam düşüncesinde önemli birtakım isimlerin de bir şekilde kötülenmesine sebep olmaktadır. Şöyle ki, yazar Ashabu'l-Hadis'in ilk temsilcileri olarak Ebu Hureyre ve Enes bin Malik gibi isimleri zikretmiştir. Zira yazarın aktardığına göre bu isimler Emevi döneminde iktidar ile yakın olmuş hatta hadis rivayetleri karşılığında iktidardan bahşiş almıştır.¹⁵ Yazarın bu ifadeleri İslam tarihinde önemli yere sahip bu iki ismin para

¹³ a.g.e, s. 207-213.

¹⁴ a.g.e, s. 213.

¹⁵ a.g.e, s. 130.

ve iktidarın kendi çıkarları için hadis naklettikleri sonucuna götürmektedir ve ulaşılan bu sonuç İslam tarihindeki genel anlatı ile oldukça çelişkili durmaktadır. Bu sebeple yazarın söz konusu ifadelerinin de sorgulanması gerekmektedir.

Bu tarz eksikliklere rağmen İşcan'ın kitabı Selefi zihniyet konusunda kapsamlı bir tahlil sunan oldukça bilgilendirici ve ufuk açıcı, bu sebeple Selefiliğin anlaşılması bakımından okunması gereken önemli bir kitaptır.